

מה נכתב ב"ספר הברית" ומה משמעות "דם הברית"?

הקדמה

בסוף פרשת משפטים (שמות כד, א-ח) נאמר:

- א. "ואל משה אמר: עֲלֵה אֵלַי ד', אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, והשתחויתם מרחֶק.
ב. ונגש משה לבדו אל ד' והם לא יגשו, והעם לא יעלו עמו.
ג. ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ד' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו: כל הדברים אשר דבר ד' נעשה.
ד. ויכתב משה את כל דברי ד', וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר, ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל.
ה. וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת, ויזבחו זבחים שלמים לד', פרים.
ו. ויקח משה חצי הדם וישם באגנת, וחצי הדם זרק על המזבח.
ז. ויקח **ספר הברית** ויקרא באזני העם, ויאמרו: כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע.
ח. ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ויאמר: הנה **דם הברית** אשר כרת ד' עמכם על כל הדברים האלה".

בביאור הפסוקים הראשונים (א-ג) עסקו המאמרים "האם אמרו בני ישראל 'נעשה ונשמע' לפני מתן תורה?" ו"מדוע לא כתוב בפרשת יתרו שבני ישראל אמרו 'נעשה ונשמע'?", בפרשת יתרו, ומאמר זה יעסוק בפסוקים ד-ח.

על פסוקים אלו יש לשאול שתי שאלות:

1. התורה אומרת: "ויקח **ספר הברית** ויקרא באזני העם", אבל לפני כן לא הזכירה התורה שמשה כתב את ספר הברית, או שמשה קיבל אותו מידי ד'. אמנם כתוב בפסוק ד': "ויכתב משה את כל דברי ד'", אבל לא מפורט מהם אותם דברי ד' שמשה כתב. נשאלת אם כן השאלה: מהו "ספר הברית" - מה היה כתוב בו, ומדוע נכתבו בו דווקא דברים אלו?

2. התורה אומרת: "ויקח משה חצי הדם וישם באגנת, וחצי הדם זרק על המזבח", ואחר כך אומרת התורה: "ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ויאמר: הנה **דם הברית** אשר כרת ד' עמכם על כל הדברים האלה". מה משמעות "דם הברית" ומה משמעות זריקת חצי הדם על המזבח וחצי הדם על העם?

בהסבר דברים אלו נחלקו המפרשים.

א. מהו "ספר הברית"?

1. שיטת רש"י

כתב רש"י בפסוק ז': "ספר הברית - מבראשית ועד מתן תורה, ומצוות שנצטוו במרה".

כך כתב רש"י כבר בפסוק ד' בהסבר המלים "ויכתב משה את כל דברי ד'": "ויכתוב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה"¹.

2. שיטת הראב"ע והרמב"ן

הסבר אחר כתב הראב"ע בפסוק ד': "ויכתוב משה - אחר שספר להם כל דברי ד', המצוות והמשפטים, כתבם, וזהו ספר הברית". כלומר שספר הברית הוא המצוות שבסוף פרשת יתרו ובפרשת משפטים.

גם הרמב"ן (בפסוק א') כתב: "וכבר היטיב לראות רבי אברהם שפירש הענין כסדרו, ואמר כי עד הנה ספר הברית... והנה משה כתב ביום ההוא בספר כל מה שנצטווה, חקים ומשפטים ותורות"².

3. שיטת החזקוני

הסבר שלישי כתב החזקוני (בפסוק ז'): "ויקח ספר הברית - אין מוקדם ומאוחר בתורה. הם התוכחות, כדאיתא במכילתא: ר' ישמעאל אומר: בתחילת העניין מה הוא אומר: 'ושבתה הארץ שבת לד' (ויקרא כה, ב), שמיטים ויובלות, ברכות וקללות. בסוף העניין מה הוא אומר: 'אלה החקים והמשפטים והתורות' (שם כו, מו). אמרו: מקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם, נטל את הדם וזרק על העם, שנאמר: 'ויקח משה את הדם ויזרק על העם' (פסוק ח), אמר להם: הרי אתם תפוסים, קשורים וענובים, מחר בואו וקבלו עליכם כל המצוות".

¹ עיין ב"ביאורים לפירוש רש"י על התורה" (לרמ"מ שניאורסאהן, ניו יורק תשנ"ג) ששאל מדוע האריך רש"י בלשונו וכתב: "ויכתב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה"? מדוע הוסיף רש"י את המלה "ויכתב", ולא כתב רק "ומצוות שנצטוו במרה"? וענה: "מבראשית ועד מתן תורה כתב משה בסגנון ובצורה כתורה שלפנינו... ואילו 'מצוות שנצטוו במרה'... כתב תוכן וענין מצוות אלו... ונמצא שהיו שני סוגי וגדרי כתיבה".

² יש לציין שהרמב"ן כאן, שחולק על רש"י, לשיטתו: בהקדמה לחומש בראשית כתב הרמב"ן שמשם כתב את ספר בראשית בירידתו מהר סיני, אחרי שקיבל את לוחות הברית, למחרת יום הכפורים. שלא כרש"י, שכתב שמשם רבנו כתב את ספר בראשית כבר בד' בסיון. ועיין שם בביאורי הרב חד"ש.

לפי החזקוני "ספר הברית" הוא מה שכתוב בפרשות "בהר-בחקתי", כמו שיתבאר בסמוך.

4. מחלוקת התנאים במכילתא

בשאלה זו נחלקו כבר התנאים. במכילתא בפרשת יתרו (מסכת דבחדש פרשה ג) נאמר: "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם" - אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם.

רבי יוסי ברבי אסי אומר: מתחלת בראשית ועד כאן.

רבי אומר: מצוות שנצטווה אדם הראשון, ומצוות שנצטוו בני נח, ומצוות שנצטוו במצרים ובמרה, ושאר כל המצוות כלן.

רבי ישמעאל אומר: בתחלת העניין מה הוא אומר: 'וידבר ד' אל משה בהר סיני לאמר: דבר אל בני ישראל וגו' ושבתה הארץ שבת לד', שש שנים תזרע שדך' וגו' (ויקרא כה, א-ג), שמיטים ויובלות, ברכות וקללות. בסוף העניין מה הוא אומר: 'אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ד' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה' (שם כו, מו). אמרו: מקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם נטל הדם וזרק על העם, שנאמר: 'ויקח משה את הדם ויזרק על העם' (שמות כד, ח), אמר להם: הרי אתם תפוסים, מחר בואו וקבלו עליכם המצוות כולן"³.

כמו שציין החזקוני, שיטתו היא שיטת רבי ישמעאל.

שיטת רש"י היא שיטת רבי יוסי ברבי אסי בצירוף [חלק מ]שיטת רבי.

ואילו שיטת הראב"ע והרמב"ן חולקת על כל התנאים!

יש לשאול: מדוע בחר החזקוני לאמץ דווקא את שיטת רבי ישמעאל?

ומדוע בחר רש"י לאמץ דווקא את שיטת רבי יוסי ברבי אסי בצירוף שיטת רבי?

ומדוע בחרו הראב"ע והרמב"ן בשיטה חדשה החולקת על כל התנאים?

לפני שנענה על שאלות אלו יש לעיין יותר בשיטת הראב"ע והרמב"ן.

³ המכילתא הובאה על פי הגהות הגר"א (המובאות במהדורת "מאיר עין", "ברכת הנציב", "הר אפרים" ועוד).

5. בירור שיטת הראב"ע והרמב"ן

הראב"ע בפרשת בהר (ויקרא כה, א) כתב: "בהר סיני - אין מוקדם ומאוחר בתורה, וזו הפרשה קודם 'ויקרא' וכל הפרשיות שהם אחריו, כי הדבור בהר סיני, ועתה כרת הברית הכתובה בפרשת 'ואלה המשפטים' (שמות כד, ד-ח)"⁴. מדברי הראב"ע כאן נראה שהוא מסביר שספר הברית הכתוב בסוף פרשת משפטים הוא פרשיות בהר-בחקתי, כשיטת החזקוני ורבי ישמעאל, ובניגוד למה שכתב הוא עצמו בפרשת משפטים!

תשובה לדבר נמצאת בדברי הרמב"ן (שם): "וענין הפרשה הזאת שנכתב בכאן, אמר רבי אברהם כי זאת הברית הכתובה בפרשת 'ואלה המשפטים' (שמות כד, ד-ח), וכשקבלו על נפשם 'נעשה ונשמע' אז נכרתה הברית, ואמר להם כל הפרשה הזאת".

נראה מדברי הרמב"ן שאף על פי שהברית הכתובה בפרשיות בהר-בחקתי נאמרה במעמד הר סיני, מכל מקום היא לא נכתבה בספר הברית, אלא רק נאמרה בעל פה.

לפי זה יוצא שהראב"ע והרמב"ן מסכימים במקצת לדברי החזקוני ורבי ישמעאל שמעמד כריתת הברית התיחס לפרשיות בהר-בחקתי, אלא שהם סוברים שפרשיות אלו לא נכתבו בספר הברית, אלא רק נאמרו באותו מעמד.

ב. מה שורש המחלוקת בין המפרשים?

על השאלה מה שורש המחלוקת בין המפרשים יש לענות משני צדדים: מהצד הפרשני ומהצד המהותי.

1. שורש המחלוקת מהצד הפרשני

רש"י הסביר שפרשה זו (פסוקים א-יא) קדמה למתן תורה, כפי שכתב רש"י בפסוק א', וכפי שנתבאר בהרחבה במאמר "האם אמרו בני ישראל 'נעשה ונשמע' לפני מתן תורה?" (בפרשת יתרו), וממילא הוא לא יכל להסביר שספר הברית הוא פרשת משפטים.

⁴ הוסיף שם הראב"ע: "והזכירה במקום הזה לחבר תנאי הארץ. וכאשר אמר על העריות כי בעבורם תקיא הארץ אותם (ויקרא יח, כח), כן אמר בפרשת 'אם בחקתי' על שבתות הארץ (כו, לד), והזכיר בתחילה פירוש השבתות".

לעומתו, הראב"ע והרמב"ן למדו שהפסוקים כסדרם, ולכן מצד הפשט ספר הברית הוא מה שנכתב בסמוך, בפרשת משפטים.
גם רש"י וגם הראב"ע והרמב"ן לא רצו לפרש שספר הברית הוא מה שכתוב בפרשיות בהר-בחקתי, כיון שהם העדיפו לפרש שספר הברית הוא מה שכתוב לפני הפסוקים המדברים על כתיבת ספר הברית: פרשת משפטים לפי הראב"ע והרמב"ן, וחומש בראשית וחלקו הראשון של חומש שמות לפי רש"י.

מדוע פירש החזקוני שספר הברית הוא מה שנאמר בפרשיות בהר בחקתי?
אמנם בתחילת העניין שם כתוב: "וידבר ד' אל משה **בהר סיני** לאמר: דבר אל בני ישראל" (ויקרא כה, א-ב), ובסוף העניין כתוב: "אלה החקים והמשפטים והתורה אשר נתן ד' בינו ובין בני ישראל **בהר סיני** ביד משה" (שם כו, מו). אבל מדוע העדיף החזקוני לפרש שהברית מתיחסת לפרשות אלו, המרוחקות, ולא לפרשות הסמוכות, כרש"י, ראב"ע ורמב"ן?
נראה שהחזקוני העדיף לומר שספר הברית הוא הברכות והקללות, על פי מה שכתוב בסוף הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא: "אלה דברי הברית אשר צוה ד' את משה לכתוב את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב" (דברים כח, ט). מה בערבות מואב, הברית היא הברכות והקללות, אף בחורב, הוא הר סיני, הברית היא הברכות והקללות.
אך מה עומד מאחורי הדעות השונות? מהו העיקרון שלפיו נקבע מה נכתב בספר הברית? כדי לענות על שאלה זו יש לבדוק מה מאפיין כל אחת מהשיטות.

2. שורש המחלוקת מהצד המהותי

ספר בראשית עוסק במספר נושאים:

סיפור מעשי האבות וההבטחות שהם קיבלו מד' על נצחיות עם ישראל ועל שייכותה של ארץ ישראל לעם ישראל.
סיפור מעשי השבטים שגרמו לירידת בני ישראל למצרים, כמו שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים.
האנשים שהרשיעו ונענשו⁵.

פרשת משפטים עוסקת בעיקר במצוות.

פרשיות בהר-בחקתי עוסקות בעיקר במצוות השמיטה והיובל ובתיאור השכר שיגיע לבני ישראל אם ישמרו את המצוות, והעונש שיגיע להם אם לא ישמרו אותן.

⁵ עיין במאמר "מה טעם פתח בבראשית?" בספרי "הדר התורה" פרשת בראשית, בעיקר בפרק ו.

לפי זה נראה להסביר את שורש המחלוקת בין המפרשים על פי מה שכתב הרס"ג בספרו "אמונות ודעות" (ג, ו): "כל ספרי הנביאים וספרי החכמים מכל העמים, עם כל ריבונם, הרי הם כוללים שלושה יסודות: הראשון במעלה: ציווי ואזהרה, והם ענין אחד. השני: גמול ועונש, והם פְּרָיִם.

והשלישי: סיפור מי שעשה טוב בארץ והצליח, ומי שהשחית בה ואבד. כי ההדרכה השלמה לא תהא אלא בשלושת אלה. למשל אני אומר: דומה למי שנכנס אצל חולה שיש לו חום, ונתברר לו כי סיבת מחלתו היא התגברות הדם. אם אמר לו: 'אל תאכל בשר ואל תשתה יין' הרי זה הדריכו, ואינה הדרכה גמורה. ואם הוסיף ואמר: 'כדי שלא יארע לך עילפון' הרי זה הוסיף בהדרכתו, ועדיין אינה שלמה, עד שיאמר לו: 'כמו שאירע לפלוני'⁶. וכאשר עשה כן כבר השלים הדרכתו". שלושת היסודות שכתב הרס"ג הם שלוש השיטות של המפרשים בהסבר ספר הברית!

שיטת הראב"ע והרמב"ן היא שבספר הברית היו כתובים הציווי והאזהרה, שהם היסוד הראשון במעלה, כדברי רס"ג (וכן נאמרו בעל פה פרשיות בהר-בחקת שבהן הגמול והעונש, כיסוד השני ברס"ג).

שיטת החזקוני היא שבספר הברית היו כתובות גם המצוות שבפרשיות בהר-בחקת וגם הגמול והעונש, כיסוד הראשון והשני ברס"ג.

שיטת רש"י היא שבספר הברית היו כתובות גם המצוות שבפרשת בא והמצוות שנצטוו במרה, גם ההתראות שהתרה משה את פרעה, וכן בהרחבה על מי שעשה טוב והצליח, ומי שהשחית ואבד!⁷ כיסוד הראשון, השני והשלישי שברס"ג!

עוד ניתן לומר בהסבר שיטת רש"י שד' ציוה את משה לכתוב ולקרוא את ספר בראשית לפני מתן תורה, כיון שספר בראשית מתאר את הבחירה בעם ישראל, ולפני אמירת עשרת הדברות שהם שורש כל התורה כולה (רש"י שמות כד, יב⁸),

⁶ יסוד דברי רס"ג הוא בספרא בראש פרשת אחרי מות (הובאה שם ברש"י).

⁷ א. עיין בפירוש "זה ינחמנו" למכילתא כאן: "מתחילת בראשית ועד כאן קרא להם קודם מתן תורה, כדי שממנו יראו דורות הראשונים כשעברו על מצוות ד' שנענשו, וכן השכר שנתן ד' לעושי רצונו והציל חסידיו מכמה מאורעות, על ידי כן יתנו לב לילך בדרכי ד' ולשמור מצוותיו".

ב. עיין עוד ב"הכתב והקבלה" שמות כד, ז: "קרא ספר בראשית 'ספר הברית', שבו הוזכרו כל הבריתות: ברית נח ממי המבול, י"ג בריתות מילה, וברית שכרת עם אברהם יצחק ויעקב". ועיין שם בהמשך דבריו שהביא ממדרש חזית [שיר השירים רבה פרשה א על הפסוק "הביאני המלך חדריו" (אות כט במהדורה עם פירוש "עץ יוסף")]: "ויגד לכם את בריתו - זה ספר בראשית, שהוא תחילת ברייתו של עולם". ועיין שם במהרז"ו שגם כן קישר בין המדרש שם לדברי המכילתא כאן.

⁸ עיין לעיל בפרשת יתרו במאמר "מדוע נאמרו דווקא עשרת הדברות במעמד הר סיני?".

רצה ד' להקדים את הבחירה בעם ישראל, כדי להדגיש שהבחירה בעם ישראל קודמת לנתינת התורה.

וכן אמר מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל שלפני עשרת הדברות נאמר לבני ישראל: "והייתם לי סגלה מכל העמים", "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (יט, ה-ו), כדי להדגיש שקודם: "אשר בחר בנו מכל העמים", ורק אחר כך: "ונתן לנו את תורתו"⁹.

וכן היה רגיל לומר מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל שחז"ל תיקנו לומר בברכת התורה קודם: "אשר בחר בנו מכל העמים", ומתוך כך: "ונתן לנו את תורתו".

ג. מה משמעות "דם הברית"?

כאמור, אחרי קריאת "ספר הברית" על ידי משה רבנו ואמירת בני ישראל "נעשה ונשמע" לקח משה את "דם הברית" וזרק על העם. מה משמעות "דם הברית" ומה משמעות זריקת חצי הדם על המזבח וחצי הדם על העם? גם בדבר זה נחלקו המפרשים.

1. הסבר החזקוני ומפרשים נוספים

כתב החזקוני (בפסוק ח): "הנה דם הברית – שנחלק לשני חצאין, שכן דרך כורתי ברית, שנאמר: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיהו לד, יח). ומה שלא כרת ברית בין בתרי בהמה כמו שמצינו גבי אברהם אבינו, היינו טעמא להודיעם שיפרע מהם בדם אם לא יקיימו תנאים, וכן הוא אומר: 'והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית' (ויקרא כו, כה)".

כעין זה כתב גם רבנו בחיי (שם) בשם רבנו חננאל: "ולמה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם? רמז להם: אם אתם מקיימים את התורה – מוטב, ואם לאו – הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה. זה כתב רבינו חננאל ז"ל".

כעין זה כתב גם הראב"ע (שם) בשם רס"ג: "ויזרק על העם – והגאון אמר כי זה רמז שדמכם מותר כדם הזה אם לא תשמרו הברית, וזה דרך דרש".

יסוד לפירוש זה כבר נמצא במדרש רבה (ויקרא פרשה ו, ה): "אמר רבי יצחק: מלך כשהוא משביע את לגיונותיו, אינו משביען אלא בסייף, כלומר: שכל העובר על התנאים הללו יהא הסייף הזה עובר על צוארו, כך: 'ויקח משה חצי הדם' (שמות כד, ו)".

⁹ ספר "אמרי שפר" למרן הגר"א שפירא [ליקטו וערכו הרב בנימין רקובר והרב יצחק דדון, ירושלים תשס"ח] עמ' קכב.

כשמתבוננים היטב רואים שהחזקוני בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית", שכן "ספר הברית" לשיטתו הוא השכר והעונש, וגם "דם הברית" מבטא את האיום של העונש, והחזקוני אף הביא פסוק מפרשת בחקתי, שלשיטתו היה כתוב ב"ספר הברית":
יש לציין שהחזקוני הסביר ש"דם הברית" בהר סיני משמעותו איום, בניגוד לביתור הבהמות שהיה בברית בין הבתרים, ולפי דבריו עולה שביתור הבהמות אין משמעותו איום. אבל החזקוני לא הסביר את משמעות ביתור הבהמה¹⁰.

לעומת דברי החזקוני כתב רש"י שמשמעות ביתור בהמה במעמד כריתת ברית היא איום על מי שיפר את הברית! כך כתב רש"י בספר ירמיהו (לד, יח):
"העגל אשר כרתו לשנים – ...כרתו העגל לשנים ועברו בין בתריו... והיא היתה ברית חזקה וגמורה, לאמר: 'ככה יִבְתֵּר וְיִחַלֵּק העובר עליה'¹¹."

¹⁰ כיצד יסביר החזקוני את משמעות ביתור הבהמה בברית בין הבתרים?

אפשר שהחזקוני יסביר כמו שכתב ספר העיקרים (ד, מה): "הטעם לפועל הזה בכריתת ברית הוא שכריתת הברית הוא קשר קיים בין שני אנשים כורתי ברית, לקשר ולדבק האהבה ביניהם, עד שיהיו שניהם כאילו הם גוף אחד, וישמור כל אחד את חברו כשמירתו את עצמו. לפיכך היו כורתים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים, לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו גוף אחד... והיה כל חלק מרגיש בצער חברו... ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המוות, כן שני האנשים כורתי הברית יהיו כגוף אחד בהיותם בחיים ולא יפריד ביניהם רק המוות...".

אבל הסבר זה, ש"לא יפריד ביניהם רק המוות" שייך רק בין שני בני אדם, ולא שייך כמובן ביחס לקב"ה, ולכן המשיך ספר העיקרים וכתב ביחס לברית בין הבתרים: "וכריתת הברית עמו [עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים] – שיהיה עמו בצרה ויצטער בצערו, כמו שהגוף האחד יצטער כולו בצער אבר אחד ממנו, על דרך שאמרו רבותינו (מגילה כט ע"א) שהשכינה מצטערת בצערם של ישראל, שנאמר: 'עמו אנכי בצרה' (תהלים צא, טו), וזה כדרך שהאוהב מצטער בצרת אוהבו שנכנס עמו בברית".

¹¹ א. כעין זה כתב גם רבנו בחיי (בראשית טו, יח): "והברית הוא שעוברין בין בתרי הבהמה, וכענין שכתוב: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיה לד, יח), והברית הזאת היתה כעין חרם, והוא קיום השבועה שנשבעו כבר, כמו שאמר: 'יהי מבותר כבהמה זו מי שיעבור על השבועה'... וברית שהוא כזה אינו נופל בשכינה ח"ו, אבל הכוונה בברית הזאת כאשר תהיה אצל השם יתברך, כי כשם שאי אפשר שיהיו בתרים חוזרים לכמות שהיו, כך אי אפשר שתבטל מתנתו יתברך".

יש לציין שלפי הערת החזקוני שחילק בין דם הברית שמשמעותו איום, לבין ביתור בהמה שאין משמעותו איום, דברי רבנו בחיי אלו אינם מתאימים לדברים שהביא הוא עצמו בשם רבנו חננאל בסעיף זה. ונראה שדבריו אלו אינם מתאימים לדברים שהביא בשם רש"י בסעיף הבא.

ב. עיין עוד במאמר "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" בספרי "הדר התורה" בראשית פרשת לך לך, בעיקר בפרק ג.

לפי זה נראה שרש"י לא יפרש כחזקוני את משמעות "דם הברית" בהר סיני, שאם כן, חוזרת שאלת החזקוני מדוע כריתת הברית בהר סיני נעשתה על ידי "דם הברית" ולא על ידי ביתור בהמות.
 כיצד אם כן יסביר רש"י את משמעות "דם הברית" בהר סיני?

2. הסבר רבנו בחיי בשם רש"י

ברש"י שלפנינו לא נמצא הסבר למשמעות "דם הברית", אבל רבנו בחיי כתב (שמות כד, ז): "ויקח משה את הדם ויזרוק על העם – הִזָּה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב"ה בדם, ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב 'עדי', לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב"ה. ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם: 'הורד עדיך מעליך' (שמות לג, ה), כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר: 'ויתנצלו בני ישראל את עדים' (שם, ו), אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית, שהיה עדות ואות בין הקב"ה וביניהם... וכן פירש רש"י: היה מזה על בגדיהם מן הדם, והיה הענין להחשיבם, כענין שכתוב באהרן: 'והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו ועל בגדי בניו' (שם כט, כא)".

לפי רבנו בחיי בשם רש"י משמעות "דם הברית" אינה איום על עם ישראל, אלא להיפך! היא ביטוי לחשיבותם של ישראל, ועדות ואות על כניסתם לברית עם ד'!

לפי זה נראה שגם רש"י בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית": "ספר הברית" לשיטתו הוא חומש בראשית, שבו מסופר על מעלת אבותינו ובחירת ד' בהם וכריתת הברית עמהם¹², וגם "דם הברית" מבטא את מעלתם של ישראל וכריתת הברית עמהם!

3. הסבר הראב"ע

הסבר אחר כתב הראב"ע (שם): "ויזרק על העם - כמו 'ויז על אהרן ועל בגדיו' (ויקרא ח, ל), ובו היתה קדושתו".

אפשר להסביר שגם הראב"ע בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית", שכן "ספר הברית" לשיטתו הוא המצוות, והמצוות מקדשות את ישראל, כמו שאמרו חז"ל במכילתא בפרשת משפטים

¹² עיין בספרי "הדר התורה" בראשית במאמר בפרשת בראשית ובשני המאמרים בפרשת לך לך, ובספר זה במאמר הראשון בפרשת וארא.

(מסכת דכספא פרשה כ): "ואנשי קדש תהיון לי - אסי בן יהודה אומר: כשהמקום מחדש מצוה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה". וכן אמרו חז"ל בספרי (שלח קטו): "והייתם קדושים לאלקיכם - זו קדושת כל המצוות". וכמו שתיקנו חז"ל בברכת המצוות: "אשר קדשנו במצוותיו", וגם דם הברית קידש את ישראל¹³.

4. הסבר הרמב"ן

הסבר אחר כתב הרמב"ן (בפסוק א): "ואז זרק עליהם חצי הדם (פסוק ח), כי זאת אות הברית לבוא השניים בחלקים שוים". מה כוונת הרמב"ן במלים אלו? נראה שכוונתו היא שחצי הדם הנזרק על כל אחד מהצדדים הבאים בברית מבטא את ההתחייבות של כל אחד משני הצדדים לקיים את חלקו בברית. כך כתב המלבי"ם (שם): "ונכנסו לברית כדרך כורתי ברית על ידי הדם שנחצה, והיה חציו לד' - שיכנס אל חיוב הברית מצדו, וחציו על העם - להכניסם בחיוב הברית מצדם".

לפי זה מתאימים דברי הרמב"ן הללו להסברו ב"ספר הברית": "ספר הברית" הוא המצוות, ו"דם הברית" בא לבטא את התחייבות בני ישראל לקיים את המצוות.

לפי זה עולה שכל אחד מהמפרשים הסביר את משמעות "דם הברית" לשיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית"!

על מה התחייב ד' כלפי בני ישראל?

יש לשים לב שהרמב"ן הסביר שב"דם הברית", מלבד התחייבות שלנו כלפי ד', יש גם התחייבות של ד' אלינו. על מה התחייב כביכול ד'? כתב הרמב"ן בספר דברים (כת, ט): "ויקימך ד' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך - יקרא 'שבועה' הברית אשר כרת עמהם בהר סיני על כל הדברים האלו, כי שם נאמר: 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שמות יט, ו)... וכן אמר: 'למען הקים אותך היום לו לעם, והוא יהיה לך לאלקים, כאשר דבר לך, וכאשר נשבע לאבותיך, לאברהם ליצחק וליעקב' (להלן כט, יב), כי לכולם בא בברית". כלומר שד' התחייב להיות לנו לאלקים, דהיינו להשגיח עלינו באופן מיוחד.

¹³ עיין עוד ברמב"ם בספר המצוות בשרש הרביעי.

כן כתב הרמב"ן גם בספר בראשית (טו, יח): "וכאשר ציוהו על המילה... הוסיף: 'והייתי להם לאלקים' (שם), **שהוא בכבודו ינהיג אותם**, ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל, או שר משרי מעלה".

כך כתב גם רש"י בספר דברים (כט, יב): "והוא יהיה לך לאלקים - לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו שלא תקניטוהו, אחר **שהוא אינו יכול להבדל מכס**".
 כעין זה אמרו חז"ל גם במדרש רבה (ויקרא פרשה ו, ה): "אמר ר' יוחנן: קופרמסאות [הבטחה - פירוש "מתנות כהונה" שם] נתנו ביניהם: שאינו כופר בהן והם אינם כופרים בו.

רבי ברכיה ור' חייא בשם ר' יוסי בר חנינא: הוא נשבע להן, והן נשבעו לו.
 הוא נשבע להן: 'ואשבע לך ואבוא בברית אתך, נאם ד' אלקים' (יחזקאל טז, ח).
 והן נשבעין לו להקב"ה, שנאמר: 'לעברך בברית ד' אלקיך ובאלתו' (דברים כט, יא).
 ומנין שאין אלה אלא שבועה? ר' נחמיה ורב נחמן דייפו בשם ר' יעקב דקסרין: מן הדא: 'והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה' (במדבר ה, כא)¹⁴.

5. הסבר המדרש והאחרונים

הסבר אחר נאמר במדרש, ולפיו החלקים השווים באים לבטא לא רק את ההתחייבות של כל אחד מהצדדים, אלא גם את **הקשר והאהבה שבין שני הצדדים!**

כך נאמר במדרש רבה (ויקרא פרשה ו, ה): "וישם באגנת - רב הונא בשם ר' אבין: 'באגנת' כתיב - **לא זה גדול מזה, ולא זה גדול מזה**.
 אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: **מה נעשה בחלקך? אמר לו: זרוק על העם. ומה נעשה בחלקם? אמר לו: זרוק על גבי המזבח**: 'וחצי הדם זרק על המזבח'".
 בדברי המדרש ישנו חידוש גדול: ההבנה הפשוטה בזריקת הדם היתה כמו שכתב הספורנו: "עשה את המזבח כשליח הא-ל יתברך לכבוד הברית, ובכן קיבל חצי הדם, וחציו האחר נזרק על העם הנכנסים עמו לברית", ואילו המדרש אומר שהחצי של ד' נזרק על העם, והחצי של העם נזרק על המזבח! דהיינו שהדם של ד' כביכול נמצא עלינו, והדם שלנו נמצא כביכול אצל ד'¹⁵!

¹⁴ עיין גם ברד"ק ביחזקאל טז, ח: "ואבוא בברית אתך - בהר סיני: 'הנה דם הברית אשר כרת ד' עמכם על כל הדברים האלה'.

ותהיי לי - לעם, כמו שאמר: 'היום הזה נהיית לעם לד' אלקיך'".

¹⁵ א. כעין זה נאמר גם במכילתא דרבי ישמעאל (יתרו בחדש פרשה ג): "ויקח משה חצי הדם וישם באגנות, זה חלק למקום, וחצי הדם זרק על המזבח, זה חלק לציבור". אבל הגר"א שם שינה את

הסבר זה דומה למה שכתב המהר"ם חאגיז בספר "אלה המצוות" (מצוה ב) לגבי מצוות המילה: "הרי זה כמשל שני אוהבים חשוקים, שלרוב אהבתם עושים רושם קיים באש, או שותים מדם שמקיזים מאחד מאבריהם, למזכרת חשק הכרתת ברית האהבה הנכרת ביניהם, כך להבדיל הוא ענין המילה, דרצה הקב"ה לזכות בה את ישראל".

כמובן שישראל קדושים אינם שותים דם, וכמובן שהקב"ה אינו גוף ואין לו דמות הגוף, ואין לו דם, ואינו אוכל ואינו שותה, אבל חצי הדם שהיה מצד בני ישראל ניתן כביכול לדי, ונזרק על המזבח, ואילו חצי הדם שהיה מצד ד' כביכול, ניתן לבני ישראל, ונזרק על בגדיהם.

כעין זה כתב גם "הכתב והקבלה" (בראשית טו, יח): "הגר"א כתב (בפירושו לספר יצירה פ"א מ"ח): ענין ברית הוא אדם שיש לו אוהב כנפשו, ורוצה שלא יפרוש ממנו, אבל אי אפשר להיות אצלו, נותן לו דבר שכל מגמתו ותשוקתו אליו, והם נקשרים על ידי הדבר ההוא. אף על פי שנוטל ממנו הדבר - מכל מקום כל מחשבתו שם הוא. לשון ברית הוא הבטחה, שעל ידי הדבר ההוא ודאי לא יתפרד ממנו, וזהו ענין לשון כריתה, שכורת ממנו דבר הדבוק לו ונותן לו, וכן הוא הקשת שהוא דבר מאצילותו יתברך... וכן התורה והמילה הם דברים אמצעיים בין הבורא יתברך ובין ישראל. וכל זה לפי שאין יכולת להשיגו בעצמותו יתברך. וכן היו צריכים ישראל במשכן ובמקדש לאמצעים, כמו הארון והכרובים, ונקרא 'ארון הברית'. והוסיף הכתב והקבלה: "וכן מלך העושה חסד לאיש ונותן לו דבר יקר, או קורא לו בשם נכבד, יאמר כאילו נותן לו חלק מכבוד עצמו לחברו"¹⁶.

אפשר שהמדרש בהסבירו את משמעות "דם הברית" ממשיך את שיטת רש"י בהסבר משמעות "ספר הברית": "ספר הברית" לשיטת רש"י הוא חומש בראשית,

הגירסא: "ויקח משה חצי הדם וישם באגנות, זה חלק לציבור, וחצי הדם זרק על המזבח, זה חלק למקום". ועיין בפירוש מהרז"ו על המדרש רבה שהסביר באריכות את דברי המדרש, וכתב שזו הוכחה שהגירסא הנכונה במכילתא אינה כתיקון הגר"א.

ב. לכאורה היה אפשר לומר שזו גם כוונת הרמב"ן בדבריו "לבוא השניים בחלקים שוים", אבל מדברי הרמב"ן בפסוק ו' לא משמע כך. שכן כתב הרמב"ן שם: "וישם באגנות - הם כלים עשויים שלא כדמות כלי המזבח, ולכך אמר כי חצי הדם שהיה דעתו ליתן על העם שם בכלים ההם, והחצי האחר זרק על המזבח מן המזרקות שקבל אותו בהם, כדרך הקרבנות".

¹⁶ א. עוד על הברית כאהבה עיין ברש"י שבת פג ע"ב בד"ה "ומחבקה" וברמב"ן ובריטב"א ובר"ן שם, ובספר העיקרים מאמר רביעי פרק מה, ובתוס' רא"ש קדושין סח ע"ב בסד"ה "הניחא לר"ש", וב"יפה תואר" השלם בראשית רבה נד, ה בד"ה "אתה נתת לו", וב"מאורי אש" על התנא דבי אליהו ספ"ז אות סב, וב"לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן נצבים מד ע"ב.

ב. עוד על המילה עיין במאמר "ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" בספרי "הדר התורה" בראשית פרשת לך לך.

שבו מסופר על מעלת אבותינו, בחירת ד' בהם, וכריתת הברית עמהם, שמבטאת את אהבת ד' להם, וגם "דם הברית" מבטא את אהבת ד' לבני ישראל!

סיכום

א. נאמרו שלוש שיטות בהסבר ספר הברית :

1. לפי רש"י ספר הברית הוא ספר בראשית, כחצי מספר שמות והמצוות שנצטוו במרה.
2. לפי הראב"ע והרמב"ן ספר הברית הוא סוף פרשת יתרו ופרשת משפטים.
3. לפי החזקוני ספר הברית הוא פרשיות בהר-בחקתי.

ב. על השאלה מדוע נכתבו דווקא דברים אלו בספר הברית ענינו על פי דברי רס"ג שכתב שכל ספרי הנביאים כוללים שלושה יסודות: ציווי ואזהרה, גמול ועונש, וסיפור מי שעשה טוב והצליח ומי שעשה רע ונענש. לפי הראב"ע והרמב"ן ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה. לפי החזקוני ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה, וגם השכר והעונש. לפי רש"י ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה, וגם השכר והעונש, וגם סיפור מי שעשה טוב והצליח ומי שעשה רע ונענש. עוד הסברנו בדעת רש"י שספר הברית בא להדגיש את מה שתיקנו לנו חז"ל בברכת התורה: "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו".

ג. על השאלה מה משמעות "דם הברית" נאמרו חמישה הסברים :

1. לפי החזקוני משמעות "דם הברית" היא איום על בני ישראל, שאם הם לא יקיימו את הברית הם יענשו בדם. הוספנו, שלשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": האיום על בני ישראל שאם הם לא יקיימו את המצוות הם יענשו.
2. לפי רש"י משמעות "דם הברית" היא חשיבות וכבוד לבני ישראל, שהם נושאים על בגדיהם סמל של הברית עם ד'. הוספנו, שגם לשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": הברית בין ד' ובין האבות שממשיכה עם הבנים, ומבטאת את כבוד עם ישראל וחשיבותו בעיני ד'.
3. לפי הראב"ע משמעות "דם הברית" היא קידוש בני ישראל על ידי הדם. הוספנו, שגם לשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": קידוש עם ישראל על ידי המצוות.

4. לפי הרמב"ן משמעות "דם הברית" היא ההתחייבות ההדדית שבין בני ישראל והקב"ה.

הוספנו, שגם לשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": התחייבות בני ישראל לקיים את המצוות.

5. לפי המדרש משמעות "דם הברית" היא האהבה הגדולה שד' אוהב אותנו. הוספנו שאפשר שהמדרש בהסבירו את משמעות "דם הברית" ממשיך את שיטת רש"י בהסבר משמעות "ספר הברית": אהבת ד' לאבות, שממשיכה באהבת ד' לבני ישראל!

סיום

הנביא זכריה, בדברו על הגאולה העתידה ועל ביאת מלך המשיח אמר כך: "גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלכך יבוא לך, צדיק ונושע הוא, עני ורכב על חמור, ועל עיר בן אתונות. והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלם, ונכרתה קשת מלחמה, ודבר שלום לגוים, ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ. **גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו**" (ט, ט-יא).

מה משמעות נבואה זו?

כתב רש"י שם (בפסוק ט): "הנה מלכך יבוא לך - אי אפשר לפותרו אלא על מלך המשיח, שנאמר בו: 'ומשלו מים ועד ים', ולא מצינו מושל לישראל כזה בימי בית שני".

"בדם בריתך - בזכות דם הברית שנוזק עליכם בסיני: 'הנה דם הברית אשר כרת ד' עמכם'. שלחתי אסיריך - מן הגלות".

כלומר: עם ישראל יזכה להגאל מן הגלות ולביאת מלך המשיח בזכות דם הברית שכרת ד' עמנו בהר סיני¹⁷.

¹⁷ א. עיין גם במדרש רבה ויקרא פרשה כז, ז: "ר' לוי פתח: 'הן אתם מאין, ופעלכם מאפעי' (ישעיה מא, כד). אמר ר' ברכיה: הן לשון יוני הוא אחד, אמר הקדוש ברוך הוא: אומה אחת אתם לי מאומות העולם, 'מאין' - מאותן שכתב בהם 'כל הגוים כאין נגדו' (ישעיהו מ, ז). 'ופעלכם מאפעי' - אמר ר' לוי: כל פעולות טובות ונחמות שהקב"ה עתיד לעשות עם ישראל אינם אלא בשביל פועה שפעיתם לפני בסיני ואמרתם: 'כל אשר דבר ד' נעשה ונשמעי' (שמות כד, ז)".
ב. עיין גם במאמר "ברית המילה - הכנה ליציאת מצרים" בפרשת בא, שם התפרש הפסוק "גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו" על דם ברית המילה, שהיתה ביציאת מצרים ובכל הדורות.